

ELDAR CƏFƏROV
Bakı Dövlət Universitetinin
Beynəlxalq münasibətlər kafedrasının doktorantı
E:mail: ejafarli@yahoo.com

TÜRKİYƏ-İRAN MÜNASİBƏTLƏRİ ABŞ-IN XARICI SİYASƏT KONTEKSTİNDƏ

Açar sözlər: İranın nüvə proqramı, Türkiyənin region siyasəti, ABŞ-İran qarşıdurması

Ключевые слова: Ядерная программа Ирана, региональная политика Турции, ирано-американская конфронтация

Keywords: Iran's nuclear program, Turkey's regional policy, US-Iran confrontation

Müasir dövrdə Türkiyə İran münasibətləri təkcə iki ölkənin xarici siyasəti baxımından deyil, eyni zamanda regionda həyati maraqlara sahib olan ABŞ-ın daim diqqət mərkəzindədir. Hələ inqilabdan sonra İran Qərbi ittifaqından qopmasına baxmayaraq, İranın parçalanması və ya Sovet nüfuzuna meyillənməsini əngəlləmək üçün ABŞ İranın Türkiyə ilə dialoq qapısını açıq tutdu. Türkiyə tərəfinə gəlincə, həm ABŞ-ın bölgədəki müttəfiqi, həm də İranın qonşusu olması onu regionda baş verən hadisələrdən kənar qoymur. Digər tərəfdən, Türkiyə İran münasibətlərini ABŞ-ın xarici siyasət prizmasından dəyərləndirməyi vacib hesab etdiyimizə görə, məqalədə Türkiyə-İran-ABŞ üçbucağında ortağ və toqquşan maraqlara xüsusi yer vermişik. Beləliklə, məqalədə İranın müasir dövrdə nüvə proqramına yiyələnmək cəhdləri, iki dövlət arasındakı enerji məsələləri, İsrail dövlətinin ikitərəfli münasibətlərdə yeri və nəhayət ABŞ-ın qeyd olunanlara dair mövqeyindən bəhs edilmişdir.

Sovetlər Birliyi dönəmində regionun təhlükəsizliyi üçün ABŞ-ın ən mühüm müttəfiqi olan İran, SSRİ-nin dağılmasından sonra bölgədəki ABŞ maraqlarının təmini baxımından ən böyük təhdidə çevrilmişdir. 11 sentyabrdan sonra dünyanın şər oxu kontekstində İraq və Suriyanın yanına üçüncü bir ölkə olaraq İran da əlavə edildi. [4, 100] Türkiyə 11 sentyabr hadisələrindən sonra Prezident Buş tərəfindən İran, İraq və Suriyanın onun üçün təhdid ola biləcəyini hesab etməsə də, terror mövzusunda ABŞ-ın liderliyi ilə NATO çərçivəsində Əfqanıstan əməliyyatlarında iştirak etmişdir.

Türkiyə İran münasibətlərində iki ölkənin təhlükəsizlik baxımından bir-birinə yaxınlaşması həmin dövlətlərin siyasi rejimlərinin və iqtidardakı güclərin təsirindən formalaşmışdır. Həm İranda, həm də Türkiyədə hadisələri dostluq və həmrəylik baxımından bir-birini rəqib, hətta təhdid altında görən meyillər mövcuddur. Yəni Türkiyədə və ya İranda da iqtidarda kimin olduğu və digər ölkələrə qarşı necə mövqenin formalaşması olduqca önəmlidir.

İki ölkə arasında münasibətlərdə beynəlxalq təhlükəsizlik və “hegemon” güc anlayışları əsas istiqamətlərdəndir. İnqilabdan sonra İran Qərbi ittifaqından qopmasına baxmayaraq, İranın parçalanması və ya Sovet nüfuzuna meyillənməsini əngəlləmək üçün ABŞ İranın Türkiyə ilə dialoq qapısını açıq tutdu. 1979-cu il inqilabından sonra gərgin olan münasibətlər Türkiyədə AKP-nin iqtidara gəlməsindən sonrakı dövrdə gözlənilməz bir şəkildə normallaşdı və bu, qlobal və regional güclərin də diqqətini çəkmişdir.

Məlum olduğu kimi, İranın raket proqramları, nüvə istehsalı və beynəlxalq terrorizmi dəstəklədiyi iddiaları səbəbilə, xüsusən 11 sentyabr hadisələrindən sonra Əfqanıstan və

İraqdan sonra İran ABŞ-ın hərbi hədəfi olaraq görünməyə başladı. ABŞ-la İran arasında gərginlik artdıqca, Türkiyənin mövcud vəziyyət qarşısında izləyəcəyi siyasət və qarşılaşa biləcəyi problemlər hər keçən gün daha da artmaqdadır. İran ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətində ön planda yer tutmuşdur. İranın daxili və xarici güclərinin təzyiği nəticəsində parçalanması, bölgədə kürd dövlətinin qurulması ehtimalı gərgin vəziyyətə səbəb olmuşdur. Türkiyənin nüvə böhranı ərəfəsində siyasəti, Şimalı İraqda baş verənlər və PKK faktorunu da hesaba əlavə etdikdə tarixi bir qarışıqlığın şahidi oluruq. Türkiyə İranın nüvə silahı istehsalına qarşı bir siyasət xətti yeridir. Türkiyənin İranın nüvə silahı istehsalına qarşı olmasının səbəbi, İranın Türkiyəyə qarşı bir təhdid olacağından deyildir, çünki, Türkiyə NATO üzvüdür və hər hansı bir vəziyyətdə Türkiyənin təhlüksizliyi NATO tərəfindən təmin olunacaqdır. Türkiyənin əsl narahatlığı odur ki, nüvə silahlarına sahib olan İran regionda sabitsizliyə səbəb olacaqdır. Bundan başqa, İranın nüvə gücünə sahib olması, strateji baxımdan regionda qüvvələr balansını dəyişdirə bilər və bu dəyişiklik regional siyasət baxımından Türkiyənin əleyhinə ola bilər və daha genişlənə bilər. [7, 51]

Türkiyə həm ABŞ-ın bölgədəki müttəfiqi, həm də İranın qonşusu olması onu gedən proseslərdən kənar qoymur. Bir vaxtlara qədər türk hökumətinin İranın nüvə siyasətindəki mövqeyi dəqiq olmamaqla yanaşı – hökumət hər fürsətdə İranın nüvə texnologiyasını sülh məqsədilə inkişaf etdirməsində haqlı hesab edirdi və məsələnin beynəlxalq diplomatik yollarla həll edilməsinin lazım olduğunu deyirdi. Lakin İranın bu hərəkəti nüvə silah istehsalına çevrilə bilər ki, bu da Türkiyə üçün böyük təhdid kimi görünür.

Məhz bu yerdə ABŞ və BMT TŞ-nin İran haqqında qəbul etdiyi qərarlar Türkiyə-İran münasibətlərini üçün əsas əhəmiyyət qazandı. Ancaq, indiyə qədər ABŞ və müttəfiqləri İrana qarşı ortaq bir baxış göstərsələr də, ABŞ-ın İrana müdaxilə müddəti ABŞ-ın və Təhlükəsizlik Şurasının digər üzvlərinin mövqeləri baxımından uzanmışdır. Yenə buna oxşar şəkildə, İrana qarşı ABŞ Təhlükəsizlik Şurasının tam dəstəyini almaya bilər. Bu sahədə hadisələrin inkişafı necə olursa olsun Türkiyə müttəfiqi ilə birlikdə İrana qarşı mövqe tutmağa çətinlik çəkmiş və ABŞ ilə qonşusu İran arasında qalmışdır.

Obama administrasiyası hakimiyyətə gəldikdən sonra 2009-cu ilin əvvəllərində İran İslam Respublikası ilə münasibətləri təkmilləşdirmək xətti götürdü [10, 76] İndi də İran ilə əlaqədar türk, amerikan və İsraili nümayəndələr arasında tez-tez görüşlər olsa da, Türkiyə İran mövzusunda tərəfsizliyini qorumağa çalışır. ABŞ, İrana qarşı sanksiya və embarqo tətbiqi üçün və ya İrana qarşı bir əməliyyat üçün aktiv və ya passiv formada Türkiyənin iştirakına təzyiq etsə belə, Türkiyə ABŞ-dan birinci beynəlxalq legitimliyi təmin etməyi tələb edəcəkdir və İran ilə ABŞ arasında balanslaşmış bir mövqedə duracaqdır. Ancaq ABŞ, İsrail ilə İran arasında açıq bir qarşıdurma yaranarsa və əgər Avropa İttifaqı da ABŞ-ın tərəfində olarsa, Türkiyə artıq tərəfsiz qala bilməz və belə bir durumda Türkiyə ABŞ-ın yanında yer alacaqdır.

Həm ABŞ-ın bölgədə müttəfiqi, həm də İranın qonşusu olması faktı göstərir ki, Türkiyə regionda baş verən hadisələrin ən çox təsirə məruz qaldığı bir dövlətdir. Ancaq Türkiyə xarici siyasət sahəsində sahib olduğu yeni bir mövqe ilə İran səbəbindən ortaya çıxan regional miqyasda olan böhranlardan çıxma bilmişdir. Son dövərdə baş verən hadisələrə baxdıqda Türkiyə-İran münasibətlərində artan yaxınlaşma müşahidə edilmişdir.

ABŞ-ın İranın nüvə fəaliyyətinə qarşı çıxmasının səbəbi iki ölkə arasındakı konfliktlərdir. ABŞ İranı terrorizmi dəstəkləməkdə günahlandırır [1, 166]. 11 sentyabr təcavüzündən sonra İranın ABŞ tərəfindən hədəf ölkə olaraq görülməsi, İranın gizli nüvə ehtiyatlarının ortaya çıxması, İranın zəngin neft və təbii qaz ehtiyatlarına sahib olması, Türkiyədə AKP-nin iqtidara gəlməsi və yeni bir xarici siyasət xəttinin işlənməsi, Türkiyədə

tez bir zamanda iqtisadiyyatın genişlənməsi, Türkiyədə enerjiyə ehtiyacın artması kimi iqtisadi və təhükəsizliklə bağlı olan əsas səbəblər 2002-ci ildən sonra Türkiyə-İran münasibətlərində izlər qoymuşdur. 2001-ci il sentyabr hadisələrindən sonra ABŞ-ın Əfqanıstanda antiterror kampaniyasına başlaması, daha sonra isə İraqda Səddam rejimini devirməsi İranda 1979-cu ildən bərqərara olmuş rejimi də təhlükə altına qoydu [2, 127]. 2003-cü ildə başlayan müharibənin sonu sadəcə İraqı deyil, bütün bölgə dövlətlərini dərinlən təsirləndirmişdir. İraqda ortaya çıxan etnik və dini qarşıdurmalar, iqtisadi tənəzzül, dövlət quruluşunun ortadan qalxması ən çox İraqın sərhəd qonşusu olan Türkiyə və İrana təsir etmiş deyər bilərik.

Təhlükəsizliklə bağlı digər bir mövzu isə İranın nüvə enerjisi əldə etmək səyləridir. İranın bu sahədəki gizli fəaliyyəti öyrəniləndən sonra İran ilə beynəlxalq aləmdə böhran yaranmışdır. Beynəlxalq aləmin bu fəaliyyəti dayandırması işindəki tələbləri İran tərəfindən əhəmiyyətsiz qalmışdır. Bu istiqamətdə BMT Təhlükəsizlik Şurası müxtəlif qətnamələr qəbul etməsinə baxmayaraq, real nəticə əldə olunmamışdır. İlk dəfə 2003-cü ilin fevral ayında, daha sonra iyun ayında İrani ziyarət edən və nəhayət iyul ayından etibarın daha intensiv şəkildə çalışan BAEA üzvləri, İranın nüvə texnologiyasından sülh məqsədilə üçün istifadəsi ilə bağlı fəaliyyətini və ona yiyələnmək cəhdini tənqid etmişlər.

İran inqilabından sonra, böyük güclərin İran ilə müxtəlif formada münasibətləri və fərqli-fərqli siyasət yeritmələri; ABŞ-ın İrana qarşı nəzarətedici və məcburedici siyasət tətbiq etməsi, Avropa ölkələrinin İranla tənqidedici dialoqları və son olaraq Rusiya və Çinin İranla normal münasibətlər saxlaması və İranın raket və nüvə texnologiyasını inkişaf etdirməsinə yardımçı olmaları Türkiyəyə İran ilə münasibətlərində sərbəst, müstəqil olmasını təmin etmişdir.

İranın nüvə proqramının sülh yolu ilə həll edilməsinə yönəlmiş fəaliyyətə o cümlədən, Türkiyə də daxildir: 5+1 qrupu ölkələri ilə İran arasında vasitəçi olaraq problemin sülh yolu ilə həll olunmasına cəhd göstərmək. 1 oktyabr 2009-cu il tarixində Cenevrədə BAEA çərçivəsində 5+1 qrupu ilə İran görüşləri ərəfəsində üçüncü tərəf rolunu oynamışdır. 1 oktyabr görüşündə ortaq razılaşıdırılan ən önəmli anlaşma İranın əlindəki aşağı nisbətdəki zənginləşdirilmiş uranla İranın enerji üçün ehtiyacı olduğu daha yüksək nisbətdəki uranın “mübadiləsi”ni nəzərdə tuturdu. Növbəti mərhələ kimi isə, bu mübadilə nəticəsində İranın nüvə proqramını dayandırması gözlənilirdi. Lakin bu mübadilənin necə ediləcəyinə anlaşılmaqlıq var idi. Belə ki, 5+1 qrupu ölkələri mübadilənin Fransa və ya Rusiya vasitəsilə və İranın əlindəki zənginləşmiş uranın hamısının ləğvini həyata keçirməli idi. Lakin İran bunu qəbul etməmişdir həm də, vasitəçi ölkələr də miqdarı uyğun hesab etməmişdilər. Dolayısıyla, mübadilənin tətbiqindəki problemlə səbəblər nəticəsində Cenevrə razılaşması həyata keçirilmədi. Bu kilidlənmə nöqtəsində Türkiyə İrani mübadilə razılaşmasını imzalamaq üçün razı salmağa cəhd göstərdi.

Məsələnin həlli ilə bağlı Prezident Obama BAEA rəhbəri Baradeydən, Braziliya dövlət başçısı Luladan və baş nazir Ərdoğanın bu müddət ərzində vasitəçi olmaları istəmişdir. Obamanın bu məqsədlə Lulaya və Ərdoğanın məktub yazaraq Tehranla mübadilə razılaşması üçün səy göstərməsini istəməsi də mətbuata bildirildi. [5, 109]. 9 iyunda TŞ-da baş tutan səsvermədə İrana qarşı embarqo layihəsi Türkiyə və Braziliyanın “yox” səsələrinə baxmayaraq qəbul edildi və Türkiyənin qərarın əleyhinə səs verməsi, Türkiyənin İrani “qoruduğu” və ya “nüvə proqramını qorumağa çalışdığı” kimi tənqidlərə yol açdı.

Əsl problem isə, Ərdoğan və Davudoğlunun nüvə silahının məhdudlaşdırılması mövzusunda “bərabərlik-ədələtlik-regional səviyyədə nüvə silahlarının məhdudlaşdırılması” görüşlərini irəli sürməsi və bu görüşlərdə İsrailin nüvə silahlarını gündəmə gətirməsi idi.

Ərdoğan hökumətinin nüvə silahlarının məhdudlaşdırılması təkcə İrani deyil, regiondakı bütün ölkələri və İsraili əhatə etməsinin vacibliyini ifadə etməsi, İsraililəri və dünyadakı İsrail lobbisini çox qıcıqlandırmışdı. Üstəlik, bu ifadənin İsrailin regiondakı ən yaxın dostu olaraq qəbul etdiyi Türkiyə tərəfindən işlədilməsi gərginliyi daha da artırdı, ABŞ da həmçinin İsrail kimi eyni reaksiyanı verdi.

Hər nə qədər çətin olsa da, Türkiyənin İrana qarşı olan tarixi narahatlığı hələ də davam etməkdədir. İrana qarşı ediləcək hər hansı bir embarqo və ya hərbi müdaxilə ilə İrandakı rejimin devrilməsinə və İrandakı kürd millətçiyinin qiyamına səbəb ola bilər, bu qiyamlar nəticəsində Kürd dövlətinin qurulması ehtimalı qüvvətlənə bilər.

İranın nüvə silahlarına malik olması Türkiyənin maraqlarına da ziddir. Eyni formada İranda baş verə biləcək hər hansı qarşıdurma və İranın işğalı və ya İrana qarşı iqtisadi embarqo da Türkiyənin maraqlarına tərsdir. Türkiyə xarici siyasətini həm ümumi, həm də ayrı-ayrı parametrlərlə düşündükdə, ABŞ-ın mövcud İran siyasəti və ya ola biləcək hər hansı fəaliyyəti Türkiyənin zərərinə olacaqdır. [9]

Zaman-zaman Türkiyənin və İranın bir-biri ilə münasibətlərini inkişaf etdirməyə ehtiyacları olmuşdur və bu istiqamətdəki fəaliyyətə həmişə ABŞ əngəl yaratmışdır. Bundan başqa, Türkiyənin İranla münasibətini genişləndirməsinə mane olan sadəcə ABŞ deyil, eyni zamanda və qanadları arasında bəslədiyi İsrail dövlətidir. Bu iki gücün mənafeləri var olana qədər, Türkiyə öz maraqlarına diqqət yetirməli və qonşuları ilə münasibətlərini genişləndirərkən bu maraqlarını gözə almalıdır.

Türkiyənin Qərb ilə və ABŞ ilə yaxın münasibətlərini davamlı olaraq tənqid edən İran Türkiyənin İsrail ilə münasibətlərini strateji və hərbi əməkdaşlıq adlandırmışdır. Türkiyə bunu İsrail ilə əlaqələrin “üçüncü bir dövlətə qarşı istiqamətli olmadığını” israrla qeyd etsə də, İran bu cür əlaqənin ona qarşı bir ittifaq olduğunu bildirmişdir. Həm neft, həm də təbii qaza sahib olan bir ölkənin nüvə enerjisi istehsal edərək bir enerji mərkəzinə çevrilməsi ABŞ-ın regiondakı maraqlarına təhdid kimi görülür və İsrail tərəfindən də ciddi bir təhdid kimi görülməkdədir.

İranın ideoloji mövqeyi və təhlükəsizlik sahəsindəki fəaliyyəti baxımından həqiqətdən də, İsraili hədəf olaraq görür. Buna qarşılıq olaraq, İsrail də İrani öz təhlükəsizliyi üçün bir təhdid kimi qəbul edir. Hər iki tərəfdə gərginliyin artması hərbi gücdən istifadəyə gətirib çıxardacaq. Bu baxımdan İsrail İranın hücumlarını təsirsiz etmək, qabaqcadan xəbərdarlıq yaxud şikayət etmək üçün İranın qonşusu Türkiyəyə ehtiyacı vardır. İran-Türkiyə sərhəd bölgəsinə lazımı olan texniki infrastrukturun qurulması və Türkiyə-İsrail əməkdaşlığının artması İran tərəfindən təhdid olaraq dərk olunacaqdır. Belə bir vəziyyət Türkiyə üçün yeni və ciddi risklər yarada bilər. İran belə bir əməkdaşlığın ona qarşı yönəlmiş olduğunu başa düşəcəkdir. Türkiyənin İsrailin tələblərinə mənfi cavab verməsi nəticəsində isə, bunun təsirlərini təkcə, Türkiyə-İsrail münasibətlərində deyil, Türkiyə-ABŞ münasibətlərində görə biləcək.

AKP-nin iqtidara gəlməsindən sonra “qonşularla sıfır problem” şüarı çərçivəsində digər qonşu ölkələrlə olduğu kimi Türkiyə-İran münasibətləri də başda iqtisadi maraqlar olmaqla, siyasi və sosial istiqamətdə də intensiv bir inkişaf sərgiləmişdir. Bu durum eyni zamanda Amerikan rəhbərliyini rahatsız etsə də, Ankara-Tehran xəttində enerji istiqamətində yüksəliş qazanan münasibətlər digər sahələrə də keçmişdir.

Enerji sahəsində ABŞ üçün əsas məqsəd İranın can damarı olan enerji sektorunu və digər ölkələrlə ticarətini intensivləşdirən maliyyə sektorunu iflic vəziyyətə salmaqdır. Bunu üçün ABŞ siyasətini həm beynəlxalq səviyyədə, həm də Avropa İttifaqında həyata keçirmiş

və Aİ ölkələri BMT TŞ sanksiya qərarlarını öz qanunvericiliklərinə uyğunlaşdıraraq onun tətbiqinə başlamışlar. [8] ABŞ Aİ-nin üzvlərinin İranla müxtəlif səviyyələrdə ticarət münasibətləri olan digər ölkələrlə əməkdaşlıq edərək İrani sıxışdırmağa çalışır.

Türkiyə və İran münasibətlərində 2000-ci illərdən bəri yaşanan iqtisadi, enerji məsələləri sistem şəklində qruplaşdıraraq, əsas hadisələri təkqütblülükdən çoxqütblülüyə doğru yaşanan dəyişikliklə bərabər, “ticarət dövləti”nin yüksələn hal alması, regional səviyyədə ABŞ-ın İraqı işğalı ilə pozulan qüvvələrin iki ölkəni bir-birinə yaxınlaşması və Türkiyənin daxili fəaliyyəti ilə birlikdə xarici siyasətini “qonşularla sıfır problem” və “qonşularla sərbəhsiz ticarət” çərçivəsinə yönləndirməsi ilə açıqlamaq mümkündür. Son illərdə artan ikitərəfli ticarət münasibətləri Türkiyənin daha çox “ticarət dövləti”nə çevrilməsi ilə bağlıdır. 2000-ci illərdə 1990-cı illərdəki məsafəli və gərgin münasibətlərin yerini iqtisadi əməkdaşlıq tutmuşdur. Belə ki, 2000-ci illərdə iki ölkə arasında münasibətləri xarakterizə edən əsas məsələ xarici siyasət, investisiya qoyuluşu və enerji tədarüku kimi mövzular təşkil etmişdir.

Digər tərəfdən ikitərəfli münasibətlərdə yaşanan son durum hadisələr regionda ortaya çıxan bəzi problemlərə təsir etmişdir. Ərəb baharı ilə yanaşı, iki ölkə arasında xüsusilə, Suriya və İraqa olan münasibətdə olan strateji fərqliliklər, Türkiyənin NATO-nun mərmii sisteminin bir parçası olaraq onun Türkiyə torpaqlarında (Malatya) qurulmasına icazə verməsi iki ölkə arasında münasibətlərdə bəzi əngəllər yaratmışdır. Türkiyə isə hər fürsətdə İrani təhdid olaraq görmədiyini və Türkiyədən bu ölkəyə qarşı bir təcavüzün olmayacağını dəqiq şəkildə ifadə etmişdir. Ancaq İran Türkiyənin bu addımını təhdid kimi görməkdə davam etmişdir.

İran Ərəb Baharının ilk günlərindən xalq üsyanlarını “islami oyanış” olaraq adlandırmış və Ərəb baharını dəstəkləmişdir. Suriya məsələsi İranın xarici siyasətində başlıca istiqamətlərdən birini təşkil etmiş, bu yöndə, xüsusən, bölgə ölkələri, ilk növbədə Türkiyə, eləcə də Misir və İraqa intensiv təmaslarda bulunmuşdur. [3] Lakin üsyanlar Suriyaya təsir etməyə başlayanda İran fərqli bir mövqe sərgiləməyə başladı. İranın maraqlarına xidmət edən Suriya rejimində baş verən hər hansı dəyişiklik İranın geopolitik maraqlarını təhdid altında qoyacaqdır. Bu səbəbdən, ərəb baharı Suriya xalqına təsir etməyə başlayanda İran başqa mövqe tutmağa başladı. Eyni zamanda mövcud vəziyyət Türkiyə-İran münasibətlərini də toxunmuşdur. Türkiyənin Suriya rəhbərliyini tənqid etməyə başlaması və Suriyalı müxalifətçilərə dəstək verməsi Türkiyə ilə İrani qarşı-qarşıya qoymuşdur.

Türkiyənin ərəb baharı daxilində aktiv xarici siyasət izləməsi və inqilab vaxtı ölkələrlə yaxın münasibət saxlaması İranda xoş qarşılanmamışdır. İlk olaraq baş nazir Ərdoğanın Misirdəki dünyəvilik çağırışları ilə fürsət axtardığını düşünən İran rəhbərliyi Türkiyənin bu hərəkətini tənqid etməyə başlamışdır. Daha sonra Türkiyənin Suriyaya qarşı mövqeyini sərtləşdirməsi və eyni zamanda NATO-a aid mərmii sisteminə ev sahibliyi edəcəyini açıqlaması İran ilə Türkiyə arasındakı soyuqluğu daha da artırmışdır və iki ölkə münasibətlərində son illərdəki ən gərgin dönməyə çevrilmişdir. Xüsusilə, Suriya mövzusunda hadisələr iki ölkənin qarşı qütblərdə yer alması nəticəsində Tehran-Ankara münasibətlərində son illərdə olmadığı qədər gərginlik yaratmışdır. Suriya hadisələrinin necə nəticələnirsə nəticələnsin, bu gərginlik qısa müddətdən sonra sakitləşəcək kimi görünməkdədir.

Son zamanlara qədər Türkiyənin NATO-nun təhlükəsizlik çətiri altında yer tutması və ABŞ ilə strateji münasibətləri Türkiyənin bu balanslaşmış siyasətində ən önəmli vasitəsi olmuşdur. Çox güman ki, nüvə İrani regional güc balansını böyük ölçüdə dəyişdirəcəkdir. Vaxtilə, İranın Türkiyədə ideoloji təhdid olaraq görüldüyü 1980 və 1990-cı illərin əksinə, İran bu dəfə nüvə silahını bir təhdid kimi ortaya çıxartmışdır. [6] Ancaq bu cür vəziyyət ikitərəfli münasibətlərdə ciddi geriləmə yaratmamışdır. Bunun 2 səbəbi var : Türkiyə İranın sülh

məqsədlə nüvə texnologiyasına sahib olmasını haqlı sayır və gələcəkdə özünün nüvə siyasəti üçün zəmin hazırlayır. Buna əlavə, bölgədəki Türkiyə-İran qüvvələr balansının saxlanması məqsədlə Qərb tərəfi İrana qarşı tarazlığın qorunması üçün Türkiyənin də nüvə enerjisində sahib olmasına yardımçı olacaqdır. İkincisi, NATO üzvü olması İrana qarşı Türkiyəni də balanslaşdırmaqdadır. Çünki, uzunmənşilli raketlərə və nüvə texnologiyasına malik olan İran sadəcə Türkiyə və digər region dövlətləri üçün deyil, beynəlxalq aləm üçün təhlükə olaraq görülür və buna görə də, Türkiyə maksimum çalışmalıdır ki, İran il münasibətlərini pozmasın.

Əks halda, Türkiyə, ABŞ-İran arasındakı böhranın ən çox təsir edəcək ölkələr arasında birinci yer tutacaq və bundan asılı olaraq Türkiyə regionda balanslaşdırılmış bir siyasət xətti həyata keçirməlidir. Həm İranın nüvə silahına malik olması, həm də ABŞ-ın İrana hərbi müdaxiləsi Türkiyəyə olduqca ağır formada təsir edəcəkdir. İki tərəf də böhranın uzlaşma yolu ilə həll olunmasının, Türkiyənin maraqlarına uyğun olacağını bilirlər. Bunun üçün tərəflər (ABŞ və İran) Türkiyəni öz tərəflərinə çəkmək ya da ən azından öz mövqelərinə uyğun formada Türkiyənin onların tərəfində olmasını istəyirlər. Türkiyə isə Yaxın Şərqi və İranla bağlı strateji planlarını həyata keçirmək üçün hər iki tərəfə bərabər məsafədən yaxınlaşmalı və hadisələrə öz maraqları prizmasından baxmalıdır. Türkiyə maraqlarına uyğun olan bütün alternativ variantları dəyərləndirməli, ABŞ-İran arasında əlaqələri nəzərdə saxlamalı və diplomatik yollarla nizamlamağa çalışmalıdır.

Tarixi baxımdan turan-fars qarşıdurması daim mövcud olmuşdur. Lakin əvvəlki zamandan fərqli olaraq həm Türkiyə, həm də İran dövlətləri belə hesab edirlər ki, bölgəyə qaydaların kənardan gətirilməsi düzgün deyil və bu baxımdan, hər iki dövlət əməkdaşlıq etməklə bərabər, regional güc olaraq bölgədə daha fəal mövqe nümayiş etdirməyə cəhd edirlər.

ƏDƏBİYYAT:

- 1) Səccad İsmayılzadə “ABŞ və Avropa dövlətlərinin İranın nüvə proqramına münasibətləri”. Tarix və onun problemləri, № 4 2012, 162-171 s.
- 2) G.M.Məmmədzadə “İranın atom energetikasının inkişaf proqramı”. Bakı Dövlət Universitetinin xəbərləri, humanitar elmlər seriyası, No 4, 2011. 127-133 s.
- 3) Məsiəğa Məhəmmədi “İran İslam Respublikasına dair rüblük hesabat”. SAM, oktyabr-dekabr 2012. <http://sam.az/uploads/gallery/20.04/Hesabatlar%20SAM%20M.Mehemmedi%20IranIslam.pdf>
- 4) T. Arı “Yükselen Güç, Türkiye-ABD ilişkileri ve Ortadoğu”, Bursa 2010, 342 s.
- 5) M. Hakan Keskin “Nükleer Krizde AB'nin İran Politikaları: Tarihsel ve Güncel Bir Perspektif” Uluslararası Hukuk ve Politika Cilt: 9, Sayı: 34, ss.87-118, 201
- 6) Prof. Dr. Hüseyin Bağcı, Bayram Sinkaya “Türkiye-İran ilişkileri: güvenlik perspektifinden bir değerlendirme” http://www.academia.edu/339228/TURKIYE-IRAN_ILISKILERI_GUVENLIK_PERSPEKTIFINDEN_BIR_DEGERLENDIRME
- 7) Talha KÖSE “İran nükleer proqramı ve Orta Doğu siyasəti”, SETA yayımları. <http://file.setav.org/Files/Pdf/iran-nukleer-proqrami-ve-orta-dogu-siyaseti-guc-dengeleri-ve-diplomasinin-imkanlari.pdf>
- 8) “COUNCIL REGULATION (EC) No 423/2007 of 19 April 2007 concerning restrictive measures against Iran”. Official Journal of the European Union. http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2010/august/tradoc_146397.pdf

9) Con Coughlin "Turkey's alliance with Iran is a threat to world peace". The Telegraph, 10 June 2010. <http://blogs.telegraph.co.uk/news/concoughlin/100043002/turkeys-alliance-with-iran-is-a-threat-to-world-peace/>

10) Евсеев В. Американо-Иранские отношения в контексте региональной безопасности // Кавказ и глобализация. Том 6. Выпуск 2. 2012, с. 204.

ЭЛЬДАР ДЖАФАРОВ

*Докторант кафедры «Международные отношения»
Бакинского Государственного Университета*

ТУРЕЦКО-ИРАНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ США

На сегодняшний день Турецко-иранские отношения значимы не только для внешней политики соответствующих государств, но также занимают центральное место во внешней политике США, которая имеет жизненно важные интересы в данном регионе. Несмотря на ухудшения отношений с Западом после революции, с целью сохранения целостности Ирана и предотвращения его возможности сближения с СССР, США поддержали диалог открытых дверей Турции и Ирана. Что касается Турции, являясь союзником США в регионе а также соседом Ирана, Турция не остается нейтральной в происходящих в регионе событиях. С другой стороны, поскольку мы считаем очень важной оценку турецко-иранских отношений в контексте внешней политики США, мы особо подчеркнули противоречивые и пересекающиеся интересы в отношениях между США, Турцией и Ираном. Таким образом, попытка Ирана продолжить свою ядерную программу, энергетические вопросы между двумя государствами, роль Израиля во взаимоотношениях и, наконец, позиция США по вышеупомянутым вопросам были упомянуты в данной статье

ELDAR JAFAROV

*The PhD candidate of the department of
"International Relations" of Baku State University*

TURKEY-IRAN RELATIONS IN THE CONTEXT OF US FOREIGN POLICY

Today, Turkey-Iran relations not only is important for the foreign policy of respective states, but also occupies a central position in foreign policy of USA who has vital interest in the region. Even after the deterioration of relation with the West after the Revolution, In order to keep Iran united and not to admit it approach USSR, USA held Turkey-Iran dialogue door open. As for Turkey, being an ally of USA in the region and neighbor of Iran does not let it step aside from the events in the region. On the other hand, Since we consider evaluation of Turkey-Iran Relations in the context of USA foreign Policy to be important, we gave a special emphasis to conflicting and overlapping interest of USA-Turkey-Iran relations. Thus, Iran's

attempt to continue its nuclear program, energy-related issues between two states, the role of Israel in mutual relations and finally, USA's stance on aforementioned issues have been mentioned in the article.

Rəyçilər: t.e.n. A.Gülaliyeva, t.e.d. M.Fətəliyev

BDU-nun "Beynəlxalq münasibətlər" kafedrasının 20 noyabr 2014-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №3).